

prof. dr hab. Elżbieta Skorupska-Raczyńska
Akademia im. Jakuba z Paradyża
w Gorzowie Wielkopolskim

Nazwa Gorzów Wielkopolski / Gorzów na tle toponimii ogólnej
(z perspektywy językoznawcy)

Pierwsze publikowane wypowiedzi badaczy na temat nazw miejskich na terenach etnicznie polskich wyszły w drugiej połowie XIX wieku. Ich autorami byli polscy historycy zajmujący się opisem dziejów miast (np.: Krakowa, Poznania, Warszawy), zachowanych czy też utraconych a historycznych obiektów (jak Zamek Czocho, Brama Floriańska, Krakowskie Przedmieście) bądź wydarzeń, dla których lokalizacji przywoływano nazwy miejscowe (np.: Bitwa pod Grunwaldem, Bitwa pod Płowcami, Pokój w Buczaczu). Ich intencją było wzbogacenie przekazywanej wiedzy o informacje dotyczące zakresu semantycznego, pochodzenia lub motywacji znaczeniowej danego toponimu¹. Próby interpretacji językowych nazw zaowocowały licznymi spostrzeżeniami na ich temat, choć – w przeciwieństwie do danych historycznych – nie zawsze popartymi faktami, jakie można byłoby odnaleźć w źródłach archiwalnych. „Podobny charakter – jak podkreśla Kwiryna Handke, badaczka nazewnictwa miejskiego – miały również niektóre wcześniejsze artykuły językoznawców”². Na tym tle wyróżnić należy zgoła pionierski, bo opublikowany w 1925 roku artykuł Czesława Rokickiego, którego autor de facto skupił się na semantyce nazw ulic w różnych miastach polskich, ich klasyfikacji i odrębności w ujęciu: urzędowe a ludowe³.

Wśród językoznawców zainteresowanie nazewnictwem miejskim pobudził Andrzej Siudut, który w 1959 roku w Krakowie wygłosił podczas I Międzynarodowej Słowistycznej Konferencji Onomastycznej referat pod tytułem „Słowiańskie nazwy ulic.

¹ Od gr. topos ‘miejsce, okolica’ i onyma ‘imię’.

² K. Handke, *Polskie nazewnictwo miejskie*, Warszawa 1992, s. 7. Badaczka wskazuje jako przykładowe publikacje (w porządku chronologicznym): M. Rudnickiego, *Wilda, ulica Wenecjańska, Śródka i „Kronika miasta Poznania”*, „Slavia Occidentalis” VII, 1928, s. 511-520; W. Doroszewskiego, *Rozmowy o języku*, Warszawa, III 1952, s. 122 i 296 (tu wypowiedzi dotyczące Mokotowa i Mariensztatu); K. Nitscha, *Kawiory*, „Język Polski” XXXIV, 1954, s. 206.

³ Cz. Rokicki, *Nazwy ulic w miastach polskich*, „Ziemia” X, 1925, s. 64-68.

Problematyka”, o inspirującej środowisko naukowe roli⁴. Wskazał on bowiem – na wzór rozwiniętych już wcześniej we Francji i w Niemczech kierunków badań⁵ – nowy obszar poszukiwań badawczych. Niebawem ukazały się pierwsze prace polskich językoznawców, to jest Huberta Górnowicza, poświęcona nazewnictwu Gdyni⁶, oraz Mieczysława Buczyńskiego, na temat toponimii Lublina⁷, którzy na trwale wskazali dwa główne kierunki badań nazewnictwa miejskiego – klasyfikację w ujęciu synchronicznym jego stanu współczesnego (pierwszy z badaczy) oraz analizę semantyczną i funkcjonalną w ujęciu diachronicznym, wykorzystując jego historię (drugi z badaczy). Trzy dekady po wystąpieniu A. Siuduta w dorobku onomastyki polskiej odnajdujemy już ponad sto pięćdziesiąt publikacji poświęconych nazewnictwu miejskiemu⁸. Kolejne lata zaowocowały równie obficie zarówno monografiami, jak i pracami przyczynkarskimi odzwierciedlającymi badania nad nazewnictwem wielkich miast, by wymienić dla przykładu Bydgoszcz, Gdańsk, Gdynię, Kraków, Lublin, Łódź, Poznań, Szczecin, Warszawę, jak i mniejszych, na przykład Będzina, Cieszyna, Kościerzyny, Nowego Sącza, Sandomierza czy Skwierzyny. Za pomnikową natomiast w drugiej połowie XX wieku pracę z zakresu nazw miejscowości uznać należy opracowany przez Stanisława Rosponda a wydany w 1984 roku *Słownik etymologiczny miast i gmin PRL*⁹, oparty na danych Głównego Urzędu Statystycznego uwzględniających podział administracyjny Polski z dnia 2 sierpnia 1976 roku. Łącznie autor tego opracowania zetymologizował 2873 nazwy, w tym 803 nazwy miast oraz 2070 nazw gmin, kierując się kilkoma kryteriami (historycznymi, filologicznymi, metodologicznymi, porównawczymi, strukturalnymi oraz substytucyjnymi), wykorzystując skrupulatnie dokumentację

⁴ Artykuł wygłoszony na konferencji nie został w całości opublikowany, a jedynie zaznaczony w postaci streszczenia w wydanej dla lata później księdze referatów (*I Międzynarodowa Słowistyczna Konferencja Onomastyczna. Księga referatów*, Wrocław 1961, s. 199).

⁵ Ich potwierdzeniem są publikacje, np.: A. Bach, *Deutsche Namenkunde*, BD II, 1-2: *Die deutschen Ortsnamen*, Heidelberg 1954; A. Dauzat, *Le noms de lieux. Origine et évolution*, Paris 1957.

⁶ H. Górnowicz, *Toponimia Gdyni*, „Gdańskie Zeszyty Humanistyczne” VI, Gdańsk 1964, s. 135-169.

⁷ M. Buczyński, *Nazwy dzielnic i przedmieść Lublina*, „Rocznik Lubelski” V, 1964, s. 251-268; M. Buczyński, *Nazwy ulic i placów Lublina*, „Onomastica” XI, 1966, s. 136-181.

⁸ Patrz np. K. Handke, *Nazewnictwo miejskie. Szkic teoretyczno-metodologiczny*, [w:] *Nazewnictwo miejskie*, Warszawa – Poznań 1989, s. 7-34.

⁹ S. Rospond, *Słownik etymologiczny miast i gmin PRL*, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź 1984.

źródłową oraz – jak sam podkreślił we Wstępie do *Słownika* – „wszelkie realia pozajęzykowe: archeologiczne, geograficzno-osadnicze, a nawet gospodarcze”¹⁰.

Klasyfikacja nazw miejscowych / miejscowości

Biorąc pod uwagę stan badań i dorobek polskiej onomastyki w zakresie toponimii, można wskazać, również na podstawie opracowania S. Rosponda, kilka modeli nazewniczych dających wrażenie powtarzalności nazw czy podstaw nazewniczych zarówno w skali makro (ogólnopolskiej) jak i mikro (regionalnej). Nazwy sytuujące się poza określonymi schematami (jak dla przykładu *Kiekrz* czy *Tczew*) uznać można za reliktowe, obce albo dwujęzyczne bądź ukształtowane w wyniku ewolucji języka.

W językoznawstwie rodzimym już od jego nowopolskich początków wskazuje się dwie podstawowe grupy nazw miejscowych, to jest:

1°) nazwy topograficzne¹¹ – mające charakter opisowy, tworzone od nazw pospolitych a dotyczących osadniczego terenu, jego charakterystycznych cech, warunków naturalnych, roślinności czy zwierząt (np.: *Zalesie*, *Zapole*, *Zawarcie* ‘miejsce za lasem, za polami, za Wartą’; *Kobyła Góra*, *Kobylnica* ‘miejsce na wzniesieniu’¹²; *Borek*, *Borki* ‘miejsce bezdrzewne w lesie, polana’; *Dębica*, *Dębówko*, *Dębowiec* ‘miejsce porośnięte dębami’, *Lipce*, *Lipiany*, *Lipki*, *Lipy* ‘miejsce, gdzie rosną lipy’; *Kunów*, *Wilkowyje* ‘od pospolitych nazw kuna i wilk’);

2°) nazwy dzierżawcze¹³ – wskazujące na przynależność do osadźcy¹⁴, czyli założyciela osady i właściciela tej ziemi – zaliczane do posesywnych, bądź rodu – zaliczane do patronimicznych (np.: *Garwolin*, *Jastrzębiec*, *Lubiszyn*, *Milówka*, *Mordy*,

¹⁰ S. Rospond, Wstęp, [w:] *Słownik etymologiczny miast i gmin PRL*, dz. cyt., s. 6-7.

¹¹ Topografia jest działem geografii i geodezji, w których kompetencji ogółem mieści się badanie kształtu i rysów Ziemi oraz innych planet; szerzej i szczegółowo – rzeźba danego terenu, jego roślinność, rozmieszczenie na nim trwałych artefaktów, pośrednio związek z lokalną kulturą i historią, a także sporządzanie map. Por. np.: *Uniwersalny słownik języka polskiego*, pod red. S. Dubisza, t. I-IV, Warszawa 2002.

¹² Gwarowo kobyłą nazywano coś (kogoś wielkiego); przenośnie Kobyłą Górą (Kobyłą Górką) nazywano miejsce na wzgórzu. Por. np.: J. Karłowicz, *Słownik gwar polskich*, t. I-VI, Warszawa 1900-1911; *Słownik języka polskiego*, pod red. J. Karłowicza, A. A. Kryńskiego, W. Niedźwiedzkiego, t. I-VIII, Warszawa 1900-1927 (zwany *Słownikiem warszawskim*); S. Rospond, *Słownik etymologiczny miast i gmin PRL*, dz. cyt.

¹³ W znaczeniu wskazującym na posiadanie, przynależność; w języku wskazywane przez zaimki *mój*, *twój*. W dawnej polszczyźnie wyraz dzierżawca oznaczał również właściciela, posiadacza i pana (obecnie archaiczne). Por. *Uniwersalny słownik języka polskiego*, dz. cyt.; *Słownik warszawski*, dz. cyt. Zob. też. *Encyklopedia języka polskiego*, pod red. S. Urbańczyka, Wrocław – Warszawa – Kraków 1994.

¹⁴ Wyraz ma wielowiekową tradycję, skoro w *Słowniku polszczyzny XVI wieku* odnajdziemy słowo *osadźca* o znaczeniu ‘założyciel, organizator wsi lub miasta’. Jako synonimy wskazuje się nazwy: *fundownik*, *zakładacz*, *zasadźciel*. Por. *Słownik polszczyzny XVI wieku*, hasło *osadca*, www.spxvi.edu.pl (11.05.2024).

Sławków, Wilków 'od nazwy rodu, nazwiska, przezwiska Garwał, Jastrząb, Lubisz, Miła, Sławek, Wilk'; *Gniewoszków, Janów, Lubin, Mirów, Ulanów* 'od imienia Gniewosz, Jan, Luba, Mir, Ula').

Ponadto wyróżnia się w onomastyce:

- nazwy miejscowe służebne – tworzone od nazwy zajęcia, jakim zajmowali się kolektywnie mieszkańcy osady (np.: *Bednary, Kuchary, Piekary, Smolary, Złotniki* 'od bednarz, kucharz, piekarz, smolarz, złotnik');

- nazwy etniczne – tworzone na podstawie określenia gromady ludzi i ich pochodzenia (np.: *Czechy, Łysogórcze, Pomorzany, Prusy* 'od nazwy terenu bądź organizacji państwowej, z której osadnicy przybyli, tu Czechy, Łysa Góra, Pomorze, Prusy);

- nazwy pamiątkowe – upamiętniające imię osoby szczególnie zasłużonej i ważnej bądź jej potomka (np.: *Kazimierz, Władysławowo, Zamość* 'na cześć imienia syna Bolesława Łokietka, późniejszego króla o przydomku Wielki; na cześć króla Władysława IV; od nazwiska Zamojski);

- nazwy obce zarówno ze względu na ich pochodzenie oraz pierwotną fonetykę, choć o brzmieniu nieco zmienionym w wyniku procesu ich polonizacji, jak dla przykładu *Elbląg, Frombork, Gietrzwałd, Grunwald* czy *Malbork*.

Motywacja nazw miejscowych / miejscowości

Nazwy miejscowe są specyficznym i naturalnym komponentem przestrzeni społecznej, geograficznej, gospodarczej, handlowej, prawnej, kulturalnej i komunikacyjnej. Człowiek ma naturalną potrzebę identyfikacji z miejscem i otaczającą je przestrzenią, której odczuwanie jest związane z postrzeganiem świata i jego konceptualizacją. Jak podkreśla K. Handke: „Miejsce jest udomowioną częścią przestrzeni, którą człowiek (jako jednostka lub grupa) zawłaszcza, a tym samym przeciwstawia je pozostałej reszcie przestrzeni: tej bliskiej, sąsiadującej oraz tej odległej. Akt zawłaszczenia łączy się z wyznaczaniem granic miasta. Towarzyszy temu ustalanie się innych relacji, mianowicie: wewnątrz : zewnątrz oraz środek : nie-środek/otoczenie. Zarazem u człowieka, który znalazł i określił swoje miejsce w przestrzeni, zaczyna dominować percepcja rzeczywistości z perspektywy środka”¹⁵. Wraz z udomowieniem przestrzeni pojawia się integracja ze środowiskiem, co odzwierciedla identyfikująca

¹⁵ K. Handke, *Polskie nazewnictwo miejskie*, dz. cyt., s. 19.

kulturowo, społecznie i geograficznie fraza *Jestem z...* (*Jestem z Gorzowa. Jestem z Krakowa. Jestem z Zawarcia*) oraz wyrazy i wyrażenia dookreślające, typu: *gorzowianin / gorzowiak, chłopak z Zawarcia / Zamościa / z Zakanala* (tak o dorosłym mężczyźnie o zawarciańskich / zamościańskich / zakanalskich korzeniach). Jednocześnie dokonuje się językowa konceptualizacja obcych, związanych z danym miejscem dla przykładu pracą i czasowym zamieszkaniem, czyli nie-gorzowian / nie-gorzowiaków czy nie-warszawian / nie-warszawiaków (na określenie których używa się pejoratywnego epitetu „*stoiki*”). Tę solidarność lokalną, identyfikowaną plemiennie z miejscem zamieszkania niejednokrotnie podkreśla się, wskazując obcego, częstokroć z bliskiego bądź niedalekiego sąsiedztwa, na przykład w obrębie jednego terenu administracyjnego. Przykładem może tu być rywalizacja pomiędzy miastami wojewódzkimi, jak Bydgoszcz i Toruń oraz Gorzów Wielkopolski i Zielona Góra, przybierająca również żartobliwą formę, co odnajdujemy w memach dla przykładu o treści: „Gorzów w sumie lubi Zieloną Górę, ale nie wie, jak zagadać”; „Gorzów pozdrawia Zieloną Górę”; „I wtedy powiedział, że pochodzi z Gorzowa” i innych¹⁶. O silnym związku z miejscem urodzenia, wychowania, później wieloletniego życia, niejednokrotnie świadczy również niechęć do zmian związanych z jego opuszczeniem, co nie pozwala na przeniesienie się bezboleśnie do nowego, bez względu na jego atrakcyjność, miejsca. Interpretacji zjawiska służą bezsprzecznie przysłowia, np.: *Komu miła ojczyzna, temu do cudzych ziem powłoka śmierdzi*¹⁷; *Ojczyzna swoja każdemu najmiłsza*; *Stare drzewo przesadzać* i inne¹⁸.

Komponentem łączącym człowieka ze światem i jego elementami jest język i artykułowane za jego pomocą identyfikatory, czyli między innymi nazwy – pospolite oraz własne, tu nazwy miejscowe. Świat zatem nie istnieje bez relacji językowych. Zgodnie ze stanowiskiem Edwarda Sapira, „Jest to całkowite złudzenie wyobrażać sobie, że przystosowujemy się do rzeczywistości zasadniczo bez udziału języka i że język jest tylko przypadkowym środkiem, za pomocą którego rozwiązujemy problem porozumiewania się i refleksji. W gruncie rzeczy realny świat konstruowany jest

¹⁶ Za: www.gazetalubuska.pl (13.05.2024).

¹⁷ Wyraz powłoka oznaczał dawniej ‘włóczenie się, tułactwo, tułaczkę’.

¹⁸ Szerzej patrz: *Nowa księga przysłów i wyrażen przysłowiowych polskich*, pod red. J. Krzyżanowskiego, t. I-IV, Warszawa 1969-1978.

w znacznej mierze na podstawie nawyków językowych danej grupy"¹⁹. Nazwy miejscowe zatem jako element języka są znakami komunikacji przestrzennej, ich zaś pojawienie się rozpoczyna zawsze porządkowanie otaczającego człowieka (grupę ludzi, wspólnotę etniczną) świata. Najwcześniejszymi znakami tego typu są nazwy osad, miast i – w kolejności – ich wyróżników wewnętrznych, jak bramy, później mosty, ogrody itd., czy zewnętrznych, jak na przykład główne trakty. Żywotność tych znaków (progresywność, recesywność, zakres) uwarunkowana była i jest kilkoma aspektami, jak fizjografia, przynależność, służebność, przyporządkowanie organizacyjne itp., decydującymi o zakresie nazwy, której główną rolą było usprawnienie komunikacyjne, tym samym jak najwyższa funkcjonalność oraz czytelność. Tę zaś bezsprzecznie ułatwiała powtarzalność treści nazw (*Zalesie*, bo za lasem; *Zarzecze*, bo za rzeką; *Anielin*, bo własność Anieli itd.) oraz zastosowanych i wykorzystanych schematów językowych. Współcześnie w przeciwieństwie do nazw miejskich, czyli ulic, placów, mostów, dróg, obiektów (na których postać wpływają również opinie mieszkańców danego terenu, ich sympatie i antypatie, przyzwyczajenia i oczekiwania), nazwy miejscowe jako identyfikujące miasta, gminy, osady, wsie, przysiółki i kolonie w dużej mierze są wynikiem działania administracyjnego, uwzględniającego dziedzictwo kulturowe, ale operującego w ramach obowiązującego prawa. Uznać jednak można ogółem, że w systemie nazewnictwa miejscowego i miejskiego dominują, czasem walcząc o prymat, dwie siły nazwotwórcze, jakie tworzą mieszkańcy i aparat urzędniczy.

Z m i a n y u r z ę d o w e n a z w m i e j s c o w o ś c i

Urzędowe zmiany nazw miejscowych uwarunkowane są przede wszystkim politycznie i administracyjnie, pod wpływem istotnych dla danego terenu nacisków historycznych i procesów transformacyjnych, jak odzyskanie jego niepodległości, powrót do dawnych granic przynależności, odzyskanie statusu tożsamościowego. Przykładem takiego dokumentu jest akt prawny, na mocy którego w 1946 roku wprowadzono nazwy miejscowe na terenach tzw. ziem odzyskanych, czyli Zarządzenie Ministrów: Administracji Publicznej i Ziem Odzyskanych z dnia 7 maja 1946 r. o przywróceniu i ustaleniu urzędowych nazw miejscowości²⁰, wydane na podstawie art. 2 Rozporządzenia

¹⁹ Cyt. za: K. Handke, *Polskie nazewnictwo miejskie*, dz. cyt., s. 21.

²⁰ Monitor Polski nr 44, z dn. 19 maja 1948 r.

Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej z dn. 24 października 1934 r. o ustalaniu nazw miejscowości i numeracji nieruchomości (Dz. U. R. P. Nr 94, poz. 850) oraz art. 2 dekretu z dn. 13 listopada 1945 r. o zarządzie ziem odzyskanych (Dz. U. R. P. Nr 51, poz. 295), a ustalające brzmienie polskich nazw miejscowości oraz ich pisownię. Zarządzenie zawierało wykaz ponad 160 nazw miast powiatowych oraz miast powyżej 5000 mieszkańców. Nazwy miast polskie przytoczono zgodnie z porządkiem alfabetycznym ich niemieckich odpowiedników, podając również formę przymiotnikową nowej ustalonej nazwy oraz przyporządkowanie administracyjne miasta do aktualnie wskazanego powiatu. W większości nowe nazwy były kalkami wcześniejszych toponimów niemieckich (te na terenach drzewiej i etnicznie przynależnych Rzeczypospolitej bywały kalkami nazw polskich²¹). Również w przeważającej części były to nazwy jednowyrazowe, jak np.: *Gogolin* (nm. Gogolin), *Gubin* (nm. Guben), *Jeżów* (nm. Grunau), *Opole* (nm. Oppeln), *Rzepin* (nm. Reppen) itp.; rzadziej wielowyrazowe (dwu- bądź trzelementowe), jak np.: *Duszniki Zdrój* (nm. Bad Reinerz), *Kudowa Zdrój* (nm. Bad Kudowa), *Lądek Zdrój* (nm. Bad Landeck), *Połczyn Zdrój* (nm. Bad Polzin), *Zielona Góra* (nm. Grünberg) bądź *Cieplice Śląskie Zdrój* (nm. Warnbrunn). Niewielki ich odsetek (ok. 8%) opatrzone przymiotnikiem dookreślającym, wskazującym na przyporządkowanie regionalne odzwierciadlające lokatywność miejscowości (jej położenie geograficzne) bądź posesywność (czyli swoiste posiadanie związku z nią przez miasto, miejsce nadrzędne). W grupie tej odnajdujemy ogółem 12 nazw miejscowych z przymiotnikiem, tu przede wszystkim *Śląski / Śląska*, utożsamiający 6 miast (*Cieplice, Lwówek, Oborniki, Stronie, Środę, Ząbkowice*) oraz jednostkowo człony: *Kłodzki, Odrzański, Pomorski, Świdnicki, Warmiński* oraz *Wielkopolski*, odróżniające miasta o nazwach: *Bystrzyca Kłodzka, Gorzów Wielkopolski, Kamień Pomorski, Krosno Odrzańskie, Kuźnice Świdnickie* i *Lidzbark Warmiński*. Dla porównania, w wykazie nazw miejscowych zebranych w Rozporządzeniu Ministrów: Administracji Publicznej i Ziem Odzyskanych z dnia 12 listopada 1946 r.²², decydującym o przywróceniu i ustaleniu urzędowych nazw miejscowości mniejszych (liczących w 1939 roku od 1000 do 5000 mieszkańców), liczącym ogółem około 1350 toponimów, odnajdujemy mniejszy odsetek

²¹ Zob. dla przykładu; E. Skorupska-Raczyńska, *Nazwy miejskie Skwierzyny*, [w:] *Dziedzictwo kulturowe regionu gorzowskiego*, pod red. E. Skorupskiej-Raczyńskiej, Gorzów Wielkopolski 2003, s. 128-135.

²² Monitor Polski nr 142 z dnia 19 grudnia 1946 r.

takich nazw (ok. 3,5%), identyfikowanych w pierwszej kolejności również przymiotnikiem *Śląski / Śląskie* (10 nazw, np.: *Blachownia Śląska, Goleniów Śląski, Gorzów Śląski, Jaworzyna Śląska, Książ Śląski* itp.), a następnie – sporadycznie bądź jednostkowo – inne (bez mała 30), to jest *Gdański / Gdańskie* (*Brzeźno, Nowy Dwór, Pruszcz*) i pozostałe, m.in.: *Czarnkowska (Kuźnica), Gorzowskie (Pawłowice)*²³, *Legnickie (Jaśkowice), Lubińskie (Jakubowo), Mazurskie (Banie), Pomorskie (Mikołajki), Raciborska (Kuźnica), Wielkopolska (Dąbrówka), Wrocławskie (Kąty)* itp. Częściej natomiast w wypadku miejscowości mniejszych wykorzystywano określenia opozycjonujące (łącznie ponad 90; ok. 7%), typu: wielki – mały, stary – nowy, górny – dolny. Około ⅓ z nich zawiera w równych częściach komponenty *Stary / Stara / Stare* (jak w nazwach: *Stary Dwór, Stary Kisielin, Stary Lesiniec; Stara Kamienica, Stara Rudnica; Stare Kurowo* itp.) oraz *Wielki / Wielkie* (jak w nazwach: *Dobrzeń Wielki, Kamionek Wielki; Bajory Wielkie, Majdany Wielkie, Solniki Wielkie* itp.). Rzadziej są to komponenty o przeciwstawnej wartości (ok. ⅓), to jest *Nowa / Nowy* (np.: *Nowa Wieś, Nowy Kościół* itp.) oraz *Mała / Małe* (np.: *Lasowice Małe, Ścinawa Mała* itp.). Uzupełniają je nazwy z komponentami *Dolna / Dolne / Dolny* oraz *Górna / Górny* (łącznie ok. ⅓, np.: *Raciborowice Dolne, Ścinawka Dolna, Witoszyn Dolny* oraz *Dąbrówka Górna* itp.).

Nazwy miejscowości z komponentem przymiotnikowym geograficznym na mapie Polski

Umieszczanie w nazwie miejscowości komponentu dodatkowego nie jest zjawiskiem rzadkim. Okazuje się bowiem, że w Polsce ok. 23% ogółu tych toponimów stanowią nazwy jednowyrazowe, pozostałe zbudowane są z dwóch bądź trzech komponentów (sporadycznie więcej), wśród których istotną funkcję komunikacyjną odgrywają określenia utworzone od nazw geograficznych, głównie nazw regionów, które w wyniku reformy administracyjnej w 1998 roku stricte nie odpowiadają granicznemu i terenowo powołanym wówczas województwom. Przegląd obecnie obowiązujących nazw miast w związku z ich usytuowaniem geograficznym i aktualnym przyporządkowaniem administracyjnym pozwala na sformułowanie kilku wniosków. Okazuje się że w grupie 133 analizowanych tu nazw miejscowości najczęściej powtarzającymi się komponentami są przymiotniki: *Śląski* (44 nazwy), *Pomorski* (19 nazw), *Wielkopolski* (15 nazw), *Kujawski*

²³ Położone w ówczesnym powiecie oleskim.

(14 nazw), *Mazowiecki* (10 nazw), *Podlaski* (8 nazw), *Lubelski* (6 nazw), *Opolski* (4 nazwy), *Lubuski*, *Małopolski* i *Mazurski* (po 3 nazwy), *Łódzki* (2 nazwy) oraz *Świętokrzyski* i *Warmiński* (jednostkowo). Ich konceptualizacja, wynikająca z powiązań historycznych i geograficznych, nie pokrywa się z aktualnie obowiązującym przyporządkowaniem administracyjnym, co można pokazać na materiale kolejnych nazw, dla przykładu najliczniejszych.

Śląski / Śląska / Śląskie – 44 miejscowości, w tym:

- w województwie dolnośląskim – 17 (np.: *Jaworzyna Śląska*, *Lwówek Śląski*, *Oborniki Śląskie*, *Środa Śląska*, *Ząbkowice Śląskie*);
- w województwie śląskim – 16 (np.: *Brzeziny Śląskie*, *Lipie Śląskie*, *Piekary Śląskie*, *Ruda Śląska*, *Sieraków Śląski*);
- w województwie opolskim – 9 (np.: *Kamień Śląski*, *Szydłowiec Śląski*, *Wyszków Śląski*);
- w województwie wielkopolskim – 1 (*Szklarka Śląska*);
- w województwie lubuskim – 1 (*Książ Śląski*).

Pomorski / Pomorska / Pomorskie – 19 miejscowości, w tym:

- w województwie zachodnio-pomorskim – 10 (np.: *Drawsko Pomorskie*, *Gołańcz Pomorska*, *Kalisz Pomorski*, *Kamień Pomorski*, *Nowogródek Pomorski*);
- w województwie kujawsko-pomorskim – 4 (np.: *Kowalewo Pomorskie*, *Terespol Pomorski*);
- w województwie pomorskim – 2 (*Brody Pomorskie*, *Mikołajki Pomorskie*);
- w województwie warmińsko-mazurskim – 2 (*Biskupiec Pomorski*, *Pomorska Wieś*);
- w województwie wielkopolskim – 1 miejscowość (*Pomorska Wola*).

Wielkopolski / Wielkopolska / Wielkopolskie – 15 miejscowości, w tym:

- w województwie wielkopolskim – 12 (np.: *Krzyż Wielkopolski*, *Książ Wielkopolski*, *Ostrów Wielkopolski*, *Środa Wielkopolska*);
- w województwie lubuskim – 2 (*Dąbrówka Wielkopolska*, *Gorzów Wielkopolski*);
- w województwie kujawsko-pomorskim – 1 miejscowość (*Janowiec Wielkopolski*).

Kujawski / Kujawska / Kujawskie – 14 miejscowości, w tym:

- w województwie kujawsko-pomorskim – 12 (np.: *Aleksandrów Kujawski*, *Brześć Kujawski*, *Dąbrówka Kujawska*, *Solec Kujawski*);
- w województwie mazowieckim – 1 miejscowość (*Łąki Kujawskie*);
- w województwie łódzkim – 1 miejscowość (*Strzelce Kujawskie*).

Mazowiecki / Mazowiecka / Mazowieckie – 10 miejscowości, w tym:

- w województwie mazowieckim – 7 (np.: *Mińsk Mazowiecki, Ostrów Mazowiecka, Ożarów Mazowiecki*);
- w województwie łódzkim – 2 (*Tomaszów Mazowiecki, Rawa Mazowiecka*);
- w województwie podlaskim – 1 miejscowość (*Wysoka Mazowiecka*).

Podlaski / Podlaska / Podlaskie – 8 miejscowości, w tym:

- w województwie lubelskim – 6 (np.: *Biała Podlaska, Janów Podlaski, Radzyń Podlaski*);
- w województwie mazowieckim – 1 miejscowość (*Sokołów Podlaski*);
- w województwie podlaskim – 1 miejscowość (*Bielsk Podlaski*).

Dodać należy, że lokalizacja historyczna i geograficzna miejscowości zbieżna z ich przyporządkowaniem administracyjnym dotyczy jednostek z komponentami: *Lubelski* (6 miejscowości, np.: *Janów Lubelski, Ostrów Lubelski, Tomaszów Lubelski*), położonych jedynie w województwie lubelskim; *Opolski* (4 miejscowości, np.: *Kąty Opolskie, Strzelce Opolskie*), położonych jedynie w województwie opolskim; *Lubuski* (3 miejscowości: *Laski Lubuskie, Ośno Lubuskie, Trzemeszno Lubuskie*), położonych jedynie w województwie lubuskim; *Małopolski* (3 miejscowości: *Głogów Małopolski, Sędziszów Małopolski, Sokołów Małopolski*), położonych jedynie w województwie małopolskim; *Mazurski* (3 miejscowości: *Banie Mazurskie, Brzeźno Mazurskie, Karwica Mazurska*), położonych jedynie w województwie mazurskim; *Świętokrzyski* i *Warmiński* (jednostkowo: *Ostrowiec Świętokrzyski* i *Lidzbark Warmiński*), położonych odpowiednio – w województwie świętokrzyskim i województwie warmińsko-mazurskim.

N a z w a G o r z ó w W i e l k o p o l s k i

Nazwa Gorzów Wielkopolski nadana została leżącemu nad Wartą miastu na mocy Zarządzenia Ministrów: Administracji Publicznej i Ziem Odzyskanych z dnia 7 maja 1946 r.²⁴, będącego pokłosiem prac Komisji Głównej, w skład której weszli obok geografów i historyków również czołowi i uznani w środowisku naukowym językoznawcy, między innymi Kazimierz Nitsch (sławista i dialektolog), Stanisław Rospond (onomasta i etymolog) i Witold Taszycki (onomasta i dialektolog). Wprowadzona została w miejsce niemieckiej Landsberg (wcześniejsze: Landtsberg – notowana w 1251 roku, Neu-Landsberg – z 1278 roku), nie stanowiąc jej kalki. Z dużą dozą prawdopodobieństwa na

²⁴ Patrz przypis 20.

jej postać w podstawie (*Gorzów*) miała wpływ nazwa śląskiego miasteczka, założonego w 1274 roku nad Prosną, zapisanego wówczas jako Landisbergk, a ulokowanego w pobliżu wcześniejszej osady nazywanej *Gorzów* (wcześniej *Gorczo* – notowana w 1300 roku). Jej treść wiązała się z miejscem wygorzałym (od gorzeć), czyli wypalonym po lesie²⁵. i mogła potocznie funkcjonować w środowisku lokalnym. Biorąc pod uwagę dążność ustalającego nazwy zespołu do ich porządkowania, można przyjąć, iż na propozycję naukowców wpłynęła tożsamość niemieckich nazw obu miast, a w kolejności dawna, dialektalna i polska nazwa *Gorzów* jednego z nich²⁶. Dla ich funkcjonalnej (administracyjnej, prawnej, komunikacyjnej) identyfikacji miastom o tożsamej nazwie w członie podstawowym *Gorzów* nadano komponenty z jednej strony odróżniające, z drugiej utożsamiające: *Śląski – Wielkopolski*, wskazując tym samym na ich historyczny i geograficzny związek ze Śląskiem (pierwsze) i Wielkopolską (drugie).

Nazwa miasta *Gorzów Wielkopolski* ujęta została w Zarządzeniu Ministrów: Administracji Publicznej i Ziem Odzyskanych z dnia 7 maja 1946 r. jako obowiązująca, podobnie jak i pozostałe wymienione w wykazie, co podkreślono w § 2. niniejszego aktu prawnego: „W stosunkach publicznych wolno używać nazw wyżej podanych miejscowości tylko w brzmieniu ustalonym niniejszym zarządzeniem”²⁷. Podobne obwarowanie odnajdziemy w dokumencie kolejnym, to jest w Rozporządzeniu Ministrów: Administracji Publicznej i Ziem Odzyskanych z dnia 12 listopada 1946 r. Nie zawsze jednak było ono w wypadku nazwy *Gorzów Wielkopolski* restrykcyjnie przestrzegane, również na płaszczyźnie oficjalnej, urzędowej. Potwierdzeniem mogą być treści dochoowanych do dziś archiwalnych dokumentów, jak dla przykładu Zaświadczenie wystawione przez pracowników Banku Rolnego (z datą 2 października 1967 r.) z nadrukiem w lewym górnym rogu o treści „Bank Rolny / Oddział Powiatowy / w Gorzowie Wlkp.” oraz stemplem pod dokumentem, w prawym dolnym odcinku, o treści „BANK ROLNY / Oddział Powiatowy w Gorzowie”, pod którym znajdują się dwa podpisy. Zgodnie z zapisami w rozporządzeniach jedyną nazwą tego miasta nad Wartą był od 1946 roku i jest toponim *Gorzów Wielkopolski*. Oznacza to, że stosowanie nazwy *Gorzów Wlkp.*

²⁵ Podobną motywację ma nazwa Gorzelec, późniejsze Zgorzelec.

²⁶ Por. S. Rospond, *Słownik etymologiczny miast i gmin PRL*, dz. cyt., s. 100.

²⁷ Monitor Polski nr 44, dz. cyt., s. 86.

(czytane jako <wuelkape>), zatem o innym niż w Zarządzeniu brzmieniu, uznać należy za nieprawidłowe, stricte niezgodne z prawem.

Odmianą kreacją było natomiast dodawanie do innych jednowyrazowych nazw miejscowości w regionie Gorzowa Wielkopolskiego lokatywnego komponentu *Wielkopolski*, jak dla przykładu w urzędowym Zawiadomieniu o wszczęciu egzekucji z ruchomości, podpisanym przez Komornika Sądu Powiatowego w dniu 17 lipca 1958 roku, a adresowanym do Obywatela (...) w *Trzebiszewie Wielkopolskim*, które de facto było *Trzebiszewem*. W zbliżonym okresie (21 grudnia 1959 roku) ten sam człowiek otrzymał decyzję, tym razem z Prezydium Powiatowej Rady Narodowej w Skwierzynie, wysłaną na adres *Trzebiszewo* (poczta *Trzebiszewo*). Z dużą dozą prawdopodobieństwa wpływ na kształt nazwy z członem *Wielkopolski* mogły mieć rozwiązania wprowadzone przez PKP, które miejscowościom i stacjom kolejowym położonym na trasie z Gorzowa Wielkopolskiego – od Trzebiszewa w kierunku Międzychodu chętnie dodawały w nazwie przymiotnik *Wielkopolski*. Mogło to być podyktowane praktycznymi względami, ale też mogło odzwierciedlać zgoła inne niematerialne aspekty. Wielkopolska bowiem, jak zaprezentował ją Aleksander Brückner w *Encyklopedii Staropolskiej*, „to zarodek państwa i narodu polskiego, bo jej włodycy-księżęta, od praojca chłopka Piastami zwani, podbili ziemie graniczne, oprócz Zachodu i Północy. Gdy miano Polski, Polan, całe państwo oznaczało, ją nazywano wielką, właściwie pierwotną, prastarą, chociaż Małopolska ją co najmniej dwukrotnie rozmiarami przewyższała. (...) Wystawiona na najsilniejszy kontakt z Niemcami Zachodu i Śląska, przewyższała kulturą inne dzielnice i dlatego jej przysądcono wytworzenie polskiego języka literackiego. (...) Kraj – jedna wielka równina, bagnisty nad Obrą i Notecią, wyrobił kilka grup mniejszych. (...) Własność bardzo rozdrobniona fortun magnackich nie znała, chociaż Ostrorogowie, Górkowie, Kościeleccy, Tomicczy, Leszczyńscy, Opalińscy urzędami i godnościami (więcej niż majątkami) słynęli”²⁸. Z opisu (tu cytowanego we fragmentach) emanuje дума z *Wielkopolski* jako miejsca, ziemi i tysiąclecia historii.

T y t u ł e m p o d s u m o w a n i a. Nazwy miejscowości charakteryzuje powtarzalność schematyczna (czego potwierdzeniem jest ich podział na kategorie) i

²⁸ A. Brückner, *Encyklopedia staropolska* Trzaski, Everta i Michalskiego, t. I-IV, Warszawa 1939; tu t. IV, s. 885-886.

wynikająca stąd semantyka (charakterystyczna dla nazw patronimicznych, rodowych, dzierżawczych, służebnych i etnicznych). Nazwy te są naturalnym komponentem przestrzeni społecznej; umożliwiają funkcjonowanie prawne i administracyjne oraz komunikacyjne; dają możliwość realizacji potrzeby identyfikacji środowiskowej i tożsamościowej. Używając nazwy miejscowej, człowiek posługuje się nią w celach organizacyjnych i porządkowych; utożsamia się z miejscem w niej zakodowanym, a nawet przyzwyczajają się do niej. W wypadku nazw miejskich – urbanonimów (ulice, place, parki, aleje, dzielnice, obiekty itd.), istotny wpływ na ich postać mają mieszkańcy danego mniejszego bądź większego terytorium. Nazwy miejscowości natomiast są w zasadzie wynikiem działania administracji. Bezspornie jednak ogółem w obszarze toponimii ścierają się dwie siły nazwotwórcze, jakie tworzą mieszkańcy danego terenu (z jednej strony) i urzędnicy (z drugiej).

Okazuje się, że około 23% nazw miejscowości w Polsce to formy jednowyrazowe, a pozostałe to nazwy dwu-, a nawet kilkuwyrazowe. Przymiotniki dookreślające nazwę miejscowości wskazują na jej przyporządkowanie regionalne (lokatywność) bądź związek z miastem / miejscowością o większej randze (posesywność). Przymiotniki lokatywne (dla przykładu *Lubuski, Śląski* czy *Wielkopolski*) raczej nie występują w nazwach osad, wsi czy kolonii, dla których to charakterystyczne są w zasadzie określenia opozycjonujące, jak dla przykładu *Nowa / Stara (Wieś)*.

Po ostatniej reformie administracyjnej²⁹, w wyniku której utworzono 16 województw o nazwach związanych z regionem i jego historią, nazwy miejscowości z komponentem przymiotnikowym geograficznym w dużej części (ponad połowa) nie przynależą do województwa, którego de facto nazwę lokatywną noszą.

Nazwa Gorzów Wielkopolski (wcześniej Landsberg) jest prawnie wskazaną od 1946 roku polską nazwą miasta, na której postać w komponencie podstawowym z dużą dozą prawdopodobieństwa wpływ miała nazwa Gorzowa historycznie identyfikowanego z Górnym Śląskiem, lokowanego w XIII wieku obok starej osady Gorczow, nazywanej po polsku Gorzów. W wypadku Gorzowa Wielkopolskiego drugi człon jego nazwy ma podobnie charakter lokatywny.

²⁹ Ustawa została przyjęta przez Sejm RP 18 lipca 1998 roku; od 1 stycznia 1999 roku obowiązywał nowy podział administracyjny.

W wykazie nazw miast wojewódzkich jedynie dwa – jako stolice województwa lubuskiego – mają nazwy złożone z dwóch komponentów; są to: Gorzów Wielkopolski i Zielona Góra.